

ԳՐ. ՂԱՓԱՆՑԵԱՆ

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍԳՐՈԼԻՆԱՆԵՐ

— ԵՒ —

Լ Ե Զ Ո Ւ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

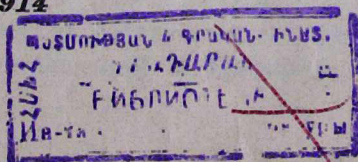
Էլեկտրաշարժ Տպարան Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի
1914

4

Ղ. 53

11937

86

ՍՏԻՊԼ.ՄԷ
1952 թ.

Արտատպութիւն «Արարատ» ամսագրի 1914 թ. № 3-ից

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐԱԼԻ ԲԻԲԼԻՈԹԵԿԱ
ԵՐԵՎԱՆ

11050

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍԾԻՊԼԻՆԱՆԵՐ ԵՒ ԼԵԶՈՒ

Լեզուաբանական գիտելիքներն ասելով մենք հասկանում ենք ընդհանուր ի լեզուաբանություն (կամ լեզուաբանություն ներածություն), ընդհանուր լեզուաբանություն կամ լինգվիստիկա (լեզուի գիտություն, НАУКА О ЯЗЫКЕ) և պատմական լեզուաբանություն ուսումնասիրող Առաջին և երկրորդ նոր գիտություններ են, կարելի է ասել՝ մեր աչքի առաջ են կազմում և հանդես գալիս, մինչդեռ երրորդը՝ պատմական լեզուաբանությունը համեմատաբար հին է և ունի իրեն որոշ սահմանները:

Լեզուաբանության ներածության նպատակն է՝ ուսումնասիրել լեզուի ընդհանուր ձևական սկզբունքները, լեզուի, այսպես ասած, տարրերը և պարագաները, տալ լեզուային երևոյթների տեսական պատկերը, կցելով դորան նաև լեզուի այլևայլ ձևերը (resp. տեսակները), որոնք արձանագրուած են անցեալում և ներկայումս: Դորանով այդ առարկան, իրաւամբ ընդրածականն կոչուելով, հող է պատրաստում և հիմք ծառայում լեզուի բոլոր մանրամասնութիւնները ծաւալօրէն ընդգնելու: Գործնականապէս այդ ընդհանրութիւնը զարթեցնում է մեր մէջ որոշ լինգվիստական հոտաութիւն, ստեղծում է ներգործական և քննողական վերաբերմունք դէպի լեզուային աշխարհի այլևայլ երևոյթները: Այդու նկատմամբ շատ տարօրինակ պէտք է թուի ոմանց կարծիքը, թէ մարդկային ուղեղը նման է թերթի, գրատախտակի, ֆոնոգրաֆի կայլն, մի խօսքով մի tabula rasa է, որը կրաւորապէս է ընդունում արտաքին տպաւորութիւնները:

Երկրորդ լեզուաբանական ուսումը այդ ընդհանուր լեզուաբանութիւն կամ, ինչպէս ասում են, լեզուի գիտութիւնն է (linguistica, НАУКА О ЯЗЫКЕ), որի բովանդակապէս յայտ գալը ղեռ վաղաժամ պէտք է սեպուի: Դորա միակ նպատակ ու խնդիրն է՝ յենդելով լեզուի անցեալ ու ներկայ երևոյթների ուսումնասիրութեան վերայ՝ լուսաբանել թէ ինչ պայմանների և օրէնքների հիման վերայ են շաղկապուած այդ դիտելի երևոյթները և իրար հետեւում, լինին այդ պայմանները և օրէնքները սահմանափակուած տեղով և ժամանակով, թէ գործելիս անընդհատ և ամենուրեք 1):

1) Կ. А. Мейе, Введение въ сравнительную грамматику индо-европейскихъ языковъ, перев. проф. Еудрявскаго, Юрьевъ 1911, էջ 408.

Ընդհանուր լեզուաբանութիւնը չի սահմանափակուում հանրալեզուային գործօնների սոսկ պատկերացումով, ինչ որ յատուկ է ձեռնարկութեանը, այլ ձեռնարկում է դոցա յարաբերական ուսումնարանութեան ինչպէս և լեզուային ամեն մի գործօնի և պարագայի, որոնք յատուկ կարող են լինել մի քանի լեզուներին և մի որոշ ժամանակաշրջանում։ Եթէ ձեռնարկութիւնը նպատակադրում է՝ բնորոշել հանրալեզուային ձևական սկզբունքները և պարագաները, անկախ տեղից և ժամանակից, և առիթ է դոցա, այսպէս ասած, ուրուագիծը, գործադրութեան տեսակէտից դիմելով (կարգացողին կամ լսողին մատչելի) այլևայլ լեզուների միջնորդութեան և օժանդակութեան, և կցելով այդ հանրալեզուային «ատորիքութեան» նաև այն լեզուային սկզբունքների և պարագաների բնորոշումը, որոնք կախում ունեն ժամանակից և տեղից, բնդհանուր լեզուաբանութիւնը վերցնում է այն սկզբունքների և պարագաների համադրական և յարակցական գնահատման, որոնք «արձանագրուած» են, յայտ են գտնուած և արտայայտուած աշխարհիս բոլոր լեզուների մէջ, թէ կենդանի և թէ մեռած։ Լինգուիստիկայի խնդիրներ պէտք է հանդիսանան, օրինակ, այնպիսի երևոյթներ, ինչպէս՝ ա) հազագային հնչիւնների անհետանալը զանազան լեզուներում կամ թէ՛ այդ հնչիւնների փոխարինուելը լեզուի «էթնիքիոնում» աւելի առաջադեմութեան հնչիւններով, ի) լուսաբանումն այն լեզուային երևոյթի, որը յայտնի է հայերէնում, վրացերէնում, արաբերէնում (եթէ յիշողութիւնը մեղ չի խաբում), ինչպէս՝ հաց-մաց, ջուր-մուր, ելլն, զ) «ֆոլովրդական ստուգաբանութեան» էութիւնը այլևայլ լեզուներում²⁾, ճ) անների գոյացման խնդիրը և կամ դոցա՝ չգոյանալու գորդապատճառները և հանգամանքները, զ) հարկումների և

2) Այդ այն երևոյթն է, երբ ժողովուրդը, մի որ եւ է խօսք հասկանալով, կնժարկում է դրան այնպիսի ժեսաւորման, որը հասկանալի երեւոյթ օրինակ հայերէնում «Ալպեազ» բառը, որը ծագած է «Ալրազ» բառից, ըստ իրեն անհասկանալիութեան, կնժարկուել է իմաստաւորման, իբրեւ տաճկաց խօսք, իբրեւ «ալալալ», համեմատիք նմանապէս ժողովրդական «Գեղարքունի» բառը՝ եւ իսկական «Գեղարքունի» ունեաց 0ШУБКА բառը մեր գիւղերում (օր. Աշտարակում) դառնել է «հաշիկա»՝ կապակցուելով հաշիւ բառի հետ՝ հոսերէնում՝ «рекрутъ»-ը դառնել է «некрутъ», «режимъ»-ը «рѣжемъ», «экекыторъ»-ը «сѣкыторъ», եւն. Արարները վերցնելով, օրինակ, յունական Alexander յատուկ անունը կամ պարսկերէնից Laskar (Լաշկար) «գործ» բառը, սկզբի al-, ի-նչիւնները ընդունել են իբրեւ «արաբական» al-մասնիկը, ինչպէս al-koran «գործան», al-lahu «Աստուած» եւն, եւ երբ արդէն արաբական լեզուում

խոնարհումների տարբեր սկզբունքները լեզուների մէջ, են, են։ Բոլոր լեզուային սկզբունքների յարակցական ուսումնասիրութիւնը կատարում է, ինչպէս ասուած է, համադրաբար, վերջնելով այդ սկզբունքների տարբերակ ձևերը ամենուրեք ըստ դոյս նմանօղութեան կամ հարևանցութեան (մեր ուղեղում)։

«Պատմական լեզուաբանութեան» նպատակն է՝ ուսումնասիրել մի որևէ լեզու իրեն զարգացման շրջանում, հանդերձ ամեն մի դործօղ պարագայով. նման պատմական նշանակութիւն ունի, օրինակ, հնդա-եւրոպական լեզուի ուսումնասիրութիւնը իրեն արձանադրուած ձևերում (՝ սլաւոնական, կելտական, հայկական, արիական...) որի քերականութիւնը յայտնի է իբրև համեմատական քերականութիւն հնդկա-եւրոպական լեզուների, նմանապէս՝ անմական լեզուի ուսումնասիրութիւնը իրեն պատմական միջնորդութեամբ. ինչպէս արաբականի, արամէականի (այսորերէնի), հեբրայերէնի, ասորականի են. սոյն «պատմական լեզուաբանութեան» են պատկանում ի հարկէ և մի որևէ հայոց ըստբարբ, լատիներէն լեզուի և այլոց ուսումնասիրութիւնը, երբ այդ լեզուները վերցնում են առանձնօրէն, իրենց մէջ

Արդ ուրեմն «ներածութիւնը» մօտենում է մի որևէ լեզուային սկզբունքին կամ պարագային լոկ, այսպէս ասած, «նկարագրման» տեսակէտից. «պատմական լեզուաբանութիւնը» տնտղում է դոցա յայտ գալը մի որևէ լեզու, և հետևապէս մի որևէ լեզուի «կեանքը», զարգացումը. իսկ «ընդհանուր լեզուաբանութիւնը» նայում է այդ լեզուային սկզբունքների և պարագաների վերայ, «աբստրակտօրէն, և առանձնացնելով դրանց այլևայլ լեզուներից, ենթարկում է յարաբերական ուսումնասիրութեան. ընդհանուր լեզուաբանութեան առարկայ պէտք է հանդիսանան նաև այն «ապալեզուային» հանուր պարագաները, որոնք յաճախ նշանակութիւն ունեն այդ հանրալեզուային սկզբունքների և պարագաների հանդէպ, պայմանաւորում են դոսա և այլազան երկնաւորումներ ու ձևաւորումներ պատճառով. այդ «ապալեզուային» հանուր բնոյթ կրօղ պարագայ-խնդիրներ կարօղ են լինել, օրինակ, դասակարգների ազդեցութիւնը հնչիւնական փոփոխութիւնների և մանաւանդ բառի իմաստի վերայ, ինչ որ տեղի է ունեցել, օր. հնդկա-եւրոպական նախալեզու, տարբեր լեզուների խառնուելու հետևանքը, կամ,

այդ al-մասնիկը սկսել է անհետանալ. նոյնը կատարուել է եւ այդ օտար բառերի հանդէպ. ուր Alexander-ը դառել է eskander, իսկ laskar-ը—askar: Ռուսերէնում այդ «իմաստ ւերումը» կոչում են народная этимология, գերմ. Volksetymologie:

եթէ վերցնենք այն լեզուային երևոյթը, որը կոչոււմ է «ժողովրդական ստուգաբանութիւն», կտեսնենք, որ այդ մեր գաղափարացրած երևոյթը միայն իրապէս գոյութիւն ունեցող «ժողովրդական ստուգաբանութիւններ» համադրականն է ներկայացնում մեր մտածողութեան մէջ. սոսկ այնպէս, ինչպէս մեր մէջ գոյութիւն ունեցող «տուն», «չուն», «սեղան» եւն գաղափարները իրողութեան մէջ միայն անդրադարձած են տեսականերով, այսինքն կեանքում գոյութիւն ունեն միայն «տներ», «չներ» են. նոյնպէս «ժողովրդական ստուգաբանութիւն» — լեզուային գաղափարը գոյութիւն ունի իրեն իրական ձևերի մէջ, ինչպէս, օր., հնդկա-եւրոպական լեզուներում այս ինչ ձևով է երևան եկել, արարականում այս ինչ եւն ի հարկէ այդ և ուրիշ լեզուային գաղափար և սկզբունքներ մեր մէջ գոյութիւն ունեն յոկ վերացօրէն, իբրև մեր մտածողութեան մի արգասիք. և իրենց ծնունդ և կազմուելը առաջացել են իսկականում գոյութիւն ունեցող «էմպիրիկ» երևոյթներից՝ Ուրեմն, եթէ մենք վերցնում ենք այլևայլ լեզուային երևոյթներ և քննութեան ենթարկում այս կամ այն լեզուային ուսման տեսակէտից, մենք այդ երևոյթները դիտում ենք իբրև գաղափարներ, աչքաթող անելով դրանց «էմպիրիկ» ձևերը և միշտ պէտք է աչքի առաջ ունեցուի այն, որ «անալոգիա», «ժողովրդական ստուգաբանութեան», «չնշտի», «մորփոլոգիա» և այլոց փոխարէն մենք հանրալեզուային տեսութեան մէջ վերցնում ենք միայն դոցա «սինտետիկ» գաղափարները:

Անր այս բոլորի ամփոփումն այն է, որ եթէ «լեզուաբանական դիսցիպլինաները» գործ ունեն մի շարք «լեզուային» խնդիրների հետ կամ թէ առաւելապէս «լեզուային» երևոյթների գաղափարների հետ, այդ դոցա կատարում են վերացօրէն, առանձնացնելով այդ ամենը իրենց մայր՝ լեզուային միաւորների արտադրական ձևերից. (այդ «արտադրական ձևերը», ինչպէս ասուել է, ուսումնասիրում է «պատմական լեզուաբանութիւնը»), և մեր լեզուաբանական դիսցիպլինաները (նորածութիւն լեզուաբանութեան, ընդհանուր լեզուաբանութիւն և պատմական լեզուաբանութիւն) իրենց պարունակելի նիւթի վերաբերեալ միշտ պայմանաւորուած են գոյութիւն ունեցող լեզուային միաւորների հոգեկանութեան¹⁾ որակովից, իբրև մայր-աղբիւրի լեզուաբանական խնդիրներ հետախուզողին այս պէտք է բացայայտ և նախագիտելի լինի:

Արդ տեսնում ենք, որ յիշեալ գիտական տեսութիւնները այն

1) Այդ լեզուային միաւորների (լեզուների) հոգեկանութիւնը՝ իսկապէս ասած, նոյնպէս «սինտետիկ» բնոյթ է կրում. եւ պէտք է հասկացուի իբրև համագործականը անհատական «լեզուային» հոգեկանութիւնների:

քանի շնորհիւ են առաջ եկել մեր հանուր գիտութեան աշխարհի մէջ, որ գոյութիւն ունեն ամեն մի «ազգային» («ցեղային») անհատների որոշ լեզուային սիստեմաներ. դոցա գոյանալու պայմաններ և մէջ որոշ լեզուային սիստեմաներ. թէ անցնալում և թէ ներկայումս, նոյնպէս պէտք է օրէնքները, թէ անցնալում և թէ ներկայումս, նոյնպէս պէտք է վերապահուեն ընդհանուր լեզուաբանութեան ուսումնասիրման, և միայն ի նկատի պէտք է առնուեն որոշ այդ տեսակէտից ոչ թէ միայն ի նկատի պէտք է առնուեն որոշ սիստեմաների գոյանալու հանգամանքները, ինչպէս արարականի, անդղիականի, «հայկականի» («գրարարի») և այլոց վերաբերեալ, այլ և ամեն մի «լեզուային» սիստեմայի, լինի դա մոկացոյց, վանեցոց... բոլգարացոց, լեհացոց... ստեղծագործութիւնը, թէ «հայոց», սլաւոնների ևն. Առհասարակ այդ բոլոր «լեզուային» սիստեմաները մարդկութեան հոգեկանութեան արտաքին արտայայտման որոշ ձևերն են. «լեզուային» ենք անուանում, քանի որ այդ հոգեկան նշաններն արտայայտականը հանրապէս կատարուում է «լեզուի» միջնորդութեամբ, իրեն գործարանի. և մինչև անգամ շատ ազգերի մէջ այդ «լեզու» գործարանի անունը փոխաբերաբար գործ է ածուում և այդ գործարանի միջնորդութեամբ արտայայտելիի հանդէպ. Մենք ևս ստիպուած ենք լեզուային սիստեմայի տեղ գործ ածել նաև «լեզու» բառը, զիջելով դիւրութեան և ընդունուածին, քաջ գիտակցելով, սակայն, որ «լեզուային սիստեմա (որոշ անհատների մէջ)» հասկացողութիւնն անգամ զաղափարը չի հանգիստնում իրեն առարկայի բովանդակութեան, իրեն հոգեկանութեան մի արտայայտականի. եթէ մարդկութեան կենդանական շրջանում բոլոր «հոգեկանութեան արտայայտականները», «լեզուային սիստեմաները», «լեզուները» ներկայացնում էին սոսկ մի արտայայտականի որակութիւնները,— յետագայ շրջաններում այդ նորութիւնները իրենց ինքնութիւնը զարգացման¹⁾ շաղկապով ընթացան և տեղիք տուին այնպիսի «differencialների, տարրեր բովանդակութիւն կրող արտայայտելիներին. Մինչև անգամ այդ տարրեր «լեզուային սիստեմաները», որոնց գոյանալը մարդկութեան կենդանական կացութիւնից այս կողմը պէտք է անցնի, ստեղծում են յատուկ, ուրոյն («ազգային, ցեղային»...) հոգեկան «աշխարհներ», կամ «լեզուային մտածողութիւններ», ինչպէս գործ է ածում Բոդուէնը կուրտենէն. աւելի ևս— «լեզուային սիստեմաների» ազդեցութիւնը այնպիսի յատուկ «գունաւորումներ» է պատճառել «ցեղային»

1) Այնպիսի դէպքեր, ինչպէս լեզուների բռնի խառնակուելը, որը տեղի է ունեցել օր. հայերենի, անդղիերէնի վերաբերմամբ, «լեզուն» իրեն պատմական զարգացման ուղղութիւնից չեն հանում, քայց այլ զուսուրման են նպաստում. այսպիսի երևոյթներ եւս լեզուի պատմական էությունը ցոյց տալու փաստներ են:

հոգեկանութեան (պեղծարարական մտածողութեան), որ, երբ արար երեսնային հինգ իրեն ծննդեան առաջի օրերից կտրել են իր հարազատ ընտանիքից (Ալթիբուրմ) և մեծացրել զուտ ֆրանսիական միջավայրում (Ֆրանսիայում), այդ «ֆրանսիացուն» լեզուային մտածողութեան ձևերը էլի միանգամայն չէին յարում իսկական ֆրանսիացու լեզուային մտածողութեանը (ըստ Meillet-ի). այդ շատ բնորոշիչ պէտքէ սեպւի «լեզուային սիստեմայի» և իրեն յատուկ հոգեկանութեան փոխադարձ ազդեցութեանց համար Սկզբում լեզուային սիստեմաները այնպիսի մտապատկերների յարակցման եղանակներն են հանդիսացել, որոնք արտաքին աշխարհում (մարդու հոգեկանութիւնից դուրս, արտաքս) կրել են «տարրական» բնոյթ. նման «տարրական» մտապատկերներ ծառայելիս են եղել օր. «չան», «ջրի», «կրակի»..., «հաշարու», «հոսելու», «վառուելու»..., «մեծութեան», «ջերմութեան»... և այլ բաների. և ֆիզիկական աշխարհի այդ ամենատարրական երևոյթները որոշակի անդրադարձել են ամեն մի լեզուային սիստեմայում. Հետևապէս այդ անդրադարձումը որոշ կատեգորիաների է ձևաւորուել. ինչպէս՝ արտաքին աշխարհի նիւթեղէնի և իրեն յատկութեան մտապատկերները վերարտադրուել են ամեն մի լեզուային սիստեմայում «անուններով և բայներով» եթէ վերցնենք այդ լեզուային սիստեմաների աւելի նորագոյն շրջանը, իրենց «զարգացման» կացութեան մէջ, կհանդիպենք նման սկզբունքների՝ «անունների և բայերի փոխադարձ յարաբերութիւնը վերարտադրել «հոլովումով», «ստնարհումով», —այդ «անուն» և «բայ»-երին վերաբերուել սեռերի տեսակէտից (մարդկանց և կանանց) ևն։ Մենք նկատել ենք, օրինակ, որ մի քանի մտածողութեան կատեգորիաներ, որոնք «տարրական» չեն, բայց և իրար աւելի են յարում, միանման են վերաբրտադրուել հնդա-եւրոպականում, վրացերէնում և սեմականում. յայտնի է որ հնդա-եւրոպական նախա-լեզւում ածականի և մակբայի համեմատական աստիճանները, յետոյ, գործող անունները (, Nomina agentis, ինչպիսի են մեր՝ ուտող, գիտակ, ուտուցիչ..., առևաց՝ творитель; лгунъ; звонарь, пахарь; пѣтухъ, пастухъ; зѣвака...), տեղի վերացական անունները (Abstracta loci, ինչպէս՝ աստանօր. անդանօր, լատիներէն՝ citra, ultra, intra, extra...), թուական կարգի անունները (՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ և այլն) վերարտադրուել են հնդ.-եւր.-er- կամ աւելի յաճախ-ter- վերջածանցի միացումով՝ «առեգմենտացիայով» (ն. Բրուգմանն, Grundriss, § 521, 522, 523). սեմականում և վրացերէնում մտքի նոյն ստորոգութիւնները երևան են եկել նախածանց m-ի օժանդակութեամբ (սեմականում՝ mu-, ma-, վրացերէնում՝ mo-, me-, ma-, m-) ¹⁾։ Կարիք չկայ յիշելու, որ այդ բոլոր լեզուային սիստեմաները

1) Թերեւս առիթ ունենամ մի այլ տեղում մանրամասնօրէն հազարդելու այդ հետաքրքիր «հանրալեզուային» երեւոյթի մասին։

կարօղ են գոյութիւն ունենալ և չխօսող մարդու մէջ, օր. - համբերի, համբ-խուլերի. այժմեան բաղադրակրթութեամբ մարդու մէջ այդ լեզուային սիստեման կարօղ է յայտ գալ արտաքին աշխարհին մինչև անգամ երկու եղանակներով, մէկը լեզուի՝ գործարանի, և միւսը գրի միջոցով:

Ամփոփելով այս ամենը տեսնում ենք, որ «լեզուները», «լեզուային սիստեմաները», գոյութիւն ունենով որոշ անհատների հոգեկանութեան մէջ, ներկայացնում են իրենցից մեր մտապատկերների յարակցման ուրոյն եղանակները. իսկ մտապատկերների առարկաները սկզբում եղել են աւելի յարօղը արտաքին աշխարհին, և յետոյ են առաջացել վերացական գաղափարներ:

Կասկած չկայ, որ ֆիզիքական աշխարհի տարրական երևոյթների մտապատկերները (՝ ջրի, կերակուրի, հրացանի, կենդանիների, ձայնի...) յատուկ են նոյնպէս և կենդանիներին. սակայն դոցա յարակցումը, շաղկապումը կենդանիների հոգեկանութեան մէջ տարակուսելի պէտք է համարուի. Ապա մարդկութեան մէջ ինչպէս են առաջացել այդ մտապատկերների հասարակ և բարդ (նեղքին) յարակցման ալիւալ եղանակները, և մանաւանդ այդ ամենի հաղորդելը արտաքին աշխարհին արտասանողական գործարանների միջոցով, կարօղ էք ասել. որ այդ գործարանների միջնորդութեան դիմելու «բնական» ձգտումը դեռ յատուկ է և կենդանիներին (՝ բառաչելը, մկկալը, ծւծւալը, հաչալը...), որոնք աւելի ուղիղն իրենց զգացմունքներն են հաղորդում այդ կերպ. (մեծամասամբ կենդանիների այդ «արտասանողական» գործակատարութիւնները կատարւում են այն տեղերում, որոնք գտնւում են բերանի խոռոչից դէպի խորքերը՝ կոկորդում, շնչափողում). և եթէ մարդկութեան արտասանողական հաղորդակցութեան մէջ աւելի մեծ դեր են խաղում բերանի, քթի և կոկորդի խոռոչները քան թէ կենդանիների մօտ, դա միայն մարդկութեան բնական դարգացման (հետեւապէս և արտասանութեան եղանակի) արգասիքն ու հետեւանքն է ¹⁾:

Կարիք չկայ յիշելու ի հարկէ, որ մեր մտաց բովանդակութիւնը, իբրև արդիւնք մարդկային հոգեա-ֆիզիկական կաղմարանի մի շարք պայմանների միահամուռ գործօղութեանց, միայն որոշ բիոգենետիքական հիմունքների հիման վերայ կարօղ էր կապակցուել հնչիւնական շարժօղութիւնների հետ, իրեն այդ կապակցելիութեան

1) Իբրև շարունակութիւն այդ երեւոյթի նկատում է որ հաղագային հնչիւնները տեղիք են տալիս յետագայում աւելի առջեւի հնչիւններին, եւ շատ կոկորդա-հաղագային հնչիւններ անհետանում են. ինչպէս վրացերէնում, սեմականում եւն:

հողը պատրաստ ունենալով թերևս²⁾ դեռ կենդանեական շրջանում իսկ թէ ինչպէս է գոյացել մարդու խօսքը, թէ ինչպէս են առաջացել մեր հոգեկանութեան մէջ կապակցութիւններ հնչիւնական արտադրութիւնների և առարկաների գաղափարների միջև,— այդ դեռ անորոշ է և թերևս անյայտ էլ մնայ. կան միայն այլևայլ գիտական ենթադրութիւններ՝ հիպոտեզներ լեզուի այդ ծագման մասին: Թողնելով այն անհեթեթ և անբնական ենթադրութիւնները, որոնք արծարծուում էին առաջ, ինչպէս լեզուի ծագման լինելը գերմարդկային, ստեղծագործութիւն, գիւտ, Աստուծոյ շնորհատուր են, անցնենք այժմեան գիտական տեսութիւններին: Նախ լեզուի ծագումը փնտրում են այսպէս անուանեալ «բնածայնարարութեան» մէջ (onomatopoesie, звукоподражание), յետոյ, այդ ծագման հիմունքները գտնում են զգացմունքների անկամայական արտայայտութիւնների մէջ, յարակցելով շատ անգամ այդ երկու գործօնները եւ: Առաջին հիպոտեզայի գլխաւոր առարկութիւնը այն է, որ խօսքերը (resp. բառերը) սկզբում ունեցել են անխուսափելի կապակցութիւն իրենց իմաստի հետ, և որ, օրինակ, «բնածայնական» բառերը հնչելիս մեր մէջ նոյն պատկերն է գոյանում, ինչ որ և իսկական առարկան ըմբռնելիս. այսինքն մարդկային հնչիւնա-կոմպլեքսները, ինչպէս «կռկռալ», «ծծալ», «մոթմոթալ», «հռհռալ» եւն մեղ տալիս են բնականօրէն նոյն պատկերացումը, ինչ որ և գորտի կռկռալը, ճնճղուկների ծծալը. մարդու կամ կենդանիների մոմթալը, հռհռալը եւն. հետևապէս ստեղծուում է անմիջական կապակցութիւն մեր մտաց առարկաների և հնչիւնակոմպլեքսների միջև: Վունդաբ հոգեբանական խոչընդոտ է գտնում այդտեղ և անմիջականութիւնը ժխտում է, առարկելով թէ անմիջական կապակցութիւն կարող է լինել միայն մեր «բնածայնաւոր» բառերի և դոցաւըմբռնման մէջ: Մեր կարծիքով, այս տեսութեան հանդէպ, լուծման խնդիրը և էութիւնը անմիջականութեան թէ միջականութեան մէջ չէ, այլ գլխաւոր խոչընդոտը այն է՝ թէ ինչպէս են որակուել և այլազանուել (дифференцировались) այլևայլ արտաքին հնչիւնա-աղմկային տպաւորութիւնները սկզբնական ճարտասանութեան» մէջ, ինչպէս են այդ արտաքին երևոյթների գաղափարները վերարտադրուել որոշ հնչիւնակոմպլեքսների միջնորդութեամբ, որոնք նոյն գաղափարը և եթ պէտք է պատկերացնեն: Աչքի առաջ ունենալով,

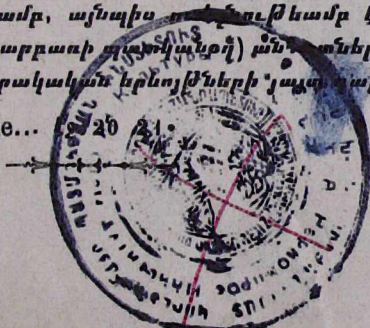
2) Գիտականներից մէկը (անունը չեմ յիշում), ուսումնասիրելով կապիկների հնչիւնա-աղմկային արտադրութիւնները, գտել էր, որ այդ հնչիւնա-աղմուկների հաւաքոյթները շատ ժամանակ կապակցում են որոշ իմաստների հետ, ինչպէս «կապիկերէն» уёк նշանակում է «փախիւր, օթ-բегисъ» ևլն:

որ մինչև անգամ կենդանիները ըմբռնում և տարբերում են ար-
տաքին հնչիւնա-աղմկային երևոյթները, ինչպէս ծախ ծւծւոցը,
գորտի կոկոսը, ջրի խշշոցը . . . իսկ, օրինակ, շները մինչև անգամ
տիրոջ կամ օտարի ձայնն էլ են տարբերում, աչքի առաջ ունենա-
լով ուրեմն որ այդ բոլոր երևոյթների մտապատկերները ևս յատուկ
նակ շատ և շատ կենդանիներին էին յատուկ առհասարակ նման
երևոյթների մտապատկերներ և ընական ձայնա-աղմուկներ ար-
տաբանելու որոշ գործարանների միջնորդութեամբ, մենք դեռ անգի-
տակ պէտք է համարենք մեզ այն պայմաններին և նախնական
պրոցեսներին, որոնք նպաստել և հող են պատրաստել, որ որոշ
հնչիւնակոմպլեքսներ յարմարեցրած և յատկանիշ լինեն որոշ մտա-
պատկերների համար: Միւս կողմից լեզուի ծագումը որոնում են
մարդու զգացմունքների անկամայական արտայայտութիւնների մէջ,
իրեն հնչիւնական շարժումների, յարակից մեր հոգեկանական որոշ
կացութեանց, այդ թուին են պատկանում օր. վաշ, ո՛վ, մյ, իյն
միջարկութիւնները. բայց թէ ինչպէս է իմաստաւորում պատ-
ճառուել և ոչ կամայական հնչիւնակոմպլեքսներին—այդ ևս մնում է
անյայտ Բաւականին ամբողջ տեսութիւն լեզուի ծագման մասին
տալիս է միայն Վուեդտը, որը անուանում է իրեն այդ տեսութիւնը
«գենեալոգիան» (Entwicklungstheorie) և հիմնում է դրա մէջ
մարդուս այն շարժութիւնների վերայ, որոնք յարակցում են
այլեայլ «աֆֆեկտների» հետ. նախ որ շարժութիւնների, «սիմ-
պտոմների» լարուածութիւնը կապակցում է «աֆֆեկտների» ուժ-
գնութեան հետ, յետոյ առաջանում են զգացմունքների օրական
արտայայտութիւնները, օրինակ, այն «սիմիլիկ»ական շարժումները,
մանաւանդ բերանի մկանքներով, որոնք ուղեկցում են քաղցր, կծու
և դառն տաւաորութիւններին, —նմանապէս յուզուելը (գողիւր) և
լքելը՝ ճնշուած դրութիւնը, լարուածութիւնը և դոցա լուծուելը
արտայայտուում են բերանի մկանքների լարուածութեան ձևերով.
վերջապէս երևան են գալիս և դիտակցարար արտայայտութիւններ
մարդու մտապատկերների, ցոյց տալով աճարկան կամ առարկայի
և հետի կապակցուելիք պրոցեսների պատկերացումները տալով
պանտոմիմիքական ժեստերի միջոցով: Միմիքական և պանտոմիմի-
քական շարժութիւններին միանում են և «հնչիւնական ժեստեր»
(Lautgeberden), որոնք յետապալում առանձնանում են հնորիւ իրենց
դիւրըմբռնելիութեան և ձևափոփոխութիւնների կարելիութեան:
Բայց և լեզուի դարգացման հետեւալ շրջանը մնում է դեռ նոյնպէս
անյայտ իրեն մանրամասնութիւններում, և առհասարակ լեզուի
ծագման խնդիրը տակաւին մնում է անորոշ և ոչ լուսարանուած
գիտութիւնից: Հետեւապէս և լեզուաւին սիստեմաների՝ այդ մեր

մտապատկերները յարակցման ուրոյն եղանակներէ դոյանալը նոյն-
պէս մնում է ապագայի խնդիր. և լեզուաբանական դիսցրիպլինա-
ները հարկադրուած են վերցնել լեզուն, իբրև առարկայ միայն իրեն
«պատմական» յայտնի շրջանում:

Ինչպէս տեսանք լեզուային սիստեմաների ուսումնասիրու-
թեամբ այս կամ այն տեսակէտից պարապում են լեզուաբանական
դիսցրիպլինաներ, ինչպէս «ներածութիւն լեզուաբանութեան», «ընդ-
հանուր լեզուաբանութիւն» և «պատմական լեզուաբանութիւն»:
Բայց լեզուներով հետաքրքրուում են և ոչ միայն այդ առարկաները,
այդ «լինդուխտական» ուսումնները, որոնց համար լեզուն ինքնուրոյն
նշանակութիւն ունի և ուսումնասիրուում է հէնց իրեն լեզուի հա-
մար: Լեզուն հետազոտութեան առարկայ է դառել և շատ ու շատ
գիտութիւնների կողմից, և գլխաւորապէս հոգեբանութիւնից, տըն-
տեսագիտութիւնից, պատմագիտութիւնից. եթէ լեզուն «ոգւոյ
հայելին» է, ինչպէս իրաւ ասում է Լեյբնիցը, այդ լեզուն հանրա-
պէս ֆիլոլոգների համար շատ ժամանակ միակ օժանդակիչ աղ-
բիւրն է ծառայում այս կամ այն գիտական խնդիրները՝ պարզելու
ֆիլոլոգները, որոնց նպատակն է ուսումնասիրել մի որ և է ազգի
կամ թէ ժողովուրդների քաղաքակրթութեան՝ կուլտուրայի ար-
տայայտութիւնները, նայում են դէպի լեզուն միայն ինչպէս մի կուլ-
տուրական ստեղծագործութեան վերայ. նմանապէս գրականութիւնը,
համայնական կազմը (պետութիւն եւն), տնտեսական կեանքը և այլն
հանդիսանում են մի որ և է ազգութեան հանուր կուլտուրայի բաղ-
կացուցիչ տարրերը, մասերը: Լեզուն շատ ժամանակ իրեն մէջ
պարունակում է այնպիսի նիւթեր, որոնք չեն կարող մատակարար-
ել օր. պատմական աղբիւրները, հնագիտութիւնը եւն: Իսկ առհա-
տարակ լեզուի նշանակութեան մասին աւելորդ է բան ասել, քանի
որ դա ակնյայտ և գիտելի բոլորին. միայն այն է հարկաւոր ասել
որ լեզուն, լինելով անհատի համար իբրև անգիտակցելի ասոցիա-
ցիաների բարդ սիստեմա, որը կայանում է խօսքի գործարանների
և զգայութիւնների միջև և հնարաւորութիւն է տալիս խօսել և ու-
րիշներին հասկանալ, որ լեզուն, իբրև ասոցիացիաների սիստեմա,
պատկանելով միայն անհատներին և նոյնութեամբ ոչ զքի մէջ
չգտնուելով, որ այդ լեզուն ունի վարակիչ և կալօղ բնոյթ, և այդու-
շնորհիւ դառնում է ոչ միայն ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական մի
երեւոյթ, այլ և սոցիալական. այդ ասոցիացիաների սիստեման,
հնչիւնային արտադրութեամբ, այնպիսի ուժութեամբ է ներհա-
տաւում որոշ (ազգի թէ բարբառի պարագանք) անհատների մէջ, որը
բացակայում է ուրիշ հասարակական երեւոյթների յաջորդաւոր մէջ: 1)

1) Ն. Мейе, Введение...

RECEIVED
JAN 10 1900

[004.]

A 612

~~US019-4.110 5 1971 P.~~

12
67252